

Canbaz, M. F. (2020). İslam iktisadı ve finansında temel sorunlar. *KOCATEPEİİBF Dergisi*, Aralık 2020, 22(2), 244-257.

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSINDA TEMEL SORUNLAR

MUHAMMET FATİH CANBAZ¹

ÖZ

İslam iktisadı ve finansının, kavram olarak ortaya atıldıkları 1930'lara ve uygulamaya başlandığı 1970'lere göre günümüzde bilinirliği daha ön plandadır. Zira süreç içerisinde alana ilişkin yapılan teorik çalışmalarda artış ve sektörde de büyüme yaşanmıştır. İslam iktisadı ve finansı sistemi 2020 itibarıyla 3 Trilyon dolarlık bir piyasa büyüklüğüne ulaşmıştır ancak halâ farklı sorunlarla yüz yüzedir. Bu sorunlar İslam iktisadı ve finansının gerçek potansiyeline ulaşmasının önündeki temel engellerdir. Bu çalışmada amaç, İslam iktisadı ve finansının gelişmesini engelleyen temel sorunların belirlenmesi ve sınıflandırılmasıdır. Sorunlara ilişkin sınıflandırmayı yaparken uzmanların bireysel tecrübelerinden, sektörün uygulama geçmişinden ve teorik çalışmalardan istifade edilmiştir. İncelemeler sonucunda İslam İktisadı ve Finansının temel sorunları 3 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar; teoriye ilişkin sorunlar, uygulamaya ilişkin sorunlar ve beşerî sorunlar şeklindedir. Belirlenen ana sorunlar altında ise 12 alt sorun ayrıca incelenmiştir. Tespit edilen sorunların tartışılması alanın hem teorik hem de pratikte amaçlarını gerçekleştirmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam iktisadı, İslami finans, İslami bankacılık, Katılım Bankacılığı, Sorunlar

JEL Kodları: G2, G24, B26

BASIC PROBLEMS IN ISLAMIC ECONOMICS AND FINANCE

244

ABSTRACT

Islamic Economics and Finance is more prominent today, compared to the 1930s when it was introduced as a concept and the 1970s when it was started to be implemented. The reason of this is that there has been an increase in theoretical studies on the field over the years and a growth in the sector. The Islamic Economics and Finance system has reached a market size of \$ 3 trillion by 2020, but still faces different problems. These problems are the main obstacles for Islamic Economics and Finance to reach its true potential. The aim of this study is to identify and classify the main problems that hinder the development of Islamic Economics and Finance. While classifying the problems, the personal experiences of the experts, implementation history of the sector and theoretical studies have been benefited. As a result of the investigations, the basic problems of Islamic Economics and Finance were grouped under 3 main headings. These are problems related to theory, problems related to practice, and human problems. Under the main problems identified, 12 sub-problems were also examined. The discussion of the identified problems aims to contribute to the realization of the field's objectives both in theory and practice.

Keywords: Islamic Economics, Islamic Finance, Islamic Banking, Problems.

JEL Codes: G2, G24, B26

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, fatih.canbaz@afsu.edu.tr- ORCID: 0000-0002-4711-3489.

GİRİŞ

Küresel finansal sistem içerisinde “tamamlayıcı” veya “alternatif” gibi farklı şekillerde ifade edilen İslami finans, kendi ekosistemini kuramama ve buna bağlı olarak gelişememe çıkmazıyla karşı karşıyadır. İslami finans uygulamaları kapitalist sistem içerisinde nisbi olarak küçük paylarla çalışmalarına devam etmektedir.

Dünyada modern İslami finansın fikri temellerinin oluşturulması 1930’larda başlarken günümüze değin alana ilişkin araştırmalar artış göstermiş ve önemli mesafeler kat edilmiştir. Türkiye’de benzer araştırmalara 80’lerin ortalarında “faizsiz finans kurumlarının” faaliyete başlamasıyla yoğun şekilde rastlanmaya başlanmıştır. Tek parti dönemi ve askeri sıkıyönetimlerin ardından kendini tanımlamaya çalışan ülke ekonomisi içerisinde faaliyet gösteren faizsiz finans kurumları ilk etapta belirli bir toplumsal yapıya hizmet veren kurumlar olmuşlardır. Bu kısıtlı müşteri yelpazesi İslami finans kurumlarının tercihi olmaktan ziyade toplumsal yapının dini tercihlerinden kaynaklanmıştır. İlgili süreçte faizsiz finans kurumları (1984-2005 yılları arası) “banka” olarak dahi tanımlanmamaktadır. Bu durum banka = faizli işlemler gibi algılayan mütebedeyin kesimlerin faizsiz finansman kurumlarına daha fazla ilgi göstermesine vesile olmuştur. Yakın geçmişe kadar banka olarak tanımlanmayan, devlet güvencesine dahil edilmeyen, göz ardı edilen ve devlet tarafından desteklenmeyen İslami finans kurumları 2005 yılında “banka” niteliği kazanmalarına kadar birçok farklı sorunla yüzleşmişlerdir.

2005 yılında katılım bankası tanımlanmasıyla İslami finans kurumları hızlı bir gelişme süreci içerisine girmişlerdir. 15 yıl içerisinde sektör payı açısından değerlendirildiğinde büyük bir değişim yaşamasa da aktif büyüklük ve net karlılık gibi önemli kalemlerde niceliksel olarak ciddi artışlar görülmüştür. Örneğin; Katılım bankalarının bankacılık sektöründeki payı kurulmuş oldukları yıldan bu yana % 6,33 ile en yüksek orana ulaşmıştır. Yanı sıra 2019 yılı Kuveyt Türk Katılım Bankasının faaliyet raporlarına göre bankanın dönem net karı 1.1 Milyar TL’dir (Kuveyt Türk Katılım Bankası, 2020:139). 2014 yılı için katılım bankacılığı sektörünün toplam karlılık hedefinin 1 Milyar TL’yi aşmak olduğu düşünüldüğünde 6 yıl içerisinde kârlılığın nasıl bir değişim gösterdiği açıkça anlaşılabilir (Canbaz, 2013:91). Uzun yıllar az sayıda aktör ile sektörde yer alan katılım bankalarına 3 adet kamu katılım bankası katılmış ve katılım bankacılığı stratejik sektör kapsamına alınmıştır.

Bu olumlu gelişmelere rağmen zamanla görüldü ki İslami finans anlayışının teoriye, uygulamaya ve insan kaynağına ilişkin kronikleşmiş sorunları bulunmaktadır. Sistem oyuncuları bu temel sorunlarla birlikte modern bazı sorunlarla da karşı karşıya kalmaktadır. İlgili sorunların iyileştirilmeden İslami finanstan beklenen verimin tam olarak alınamayacağı süreç içerisinde anlaşılmıştır. Sağlıklı ve İslami kaidelere uygun bir gelişim arzu edilen sistemde sorunların üzerinde hassasiyetle durulması ve önlenmeler alınması gerekmektedir.

Bu çalışmada amaç, İslami finans anlayışının ve temsilcilerinin yüzleştiği sorunların belirlenmesi ve sınıflandırılması olacaktır. Bu vesileyle sorunlar kategorize edilerek kaynaklık teşkil eden tarafların belirginleşmesine çalışılacaktır. Sorunların ortaya koyularak tarafların belirlenmesi geleceğe ilişkin çözümlere de yol gösterici olacaktır.

İslam iktisadı ve finansının gelişiminde karşılaşılan temel sorunlar 3’e ayrılmıştır. Bu başlıklar teoriye ilişkin sorunlar, uygulamaya ilişkin sorunlar ve beşerî sorunlar olarak belirlenmiştir.

1. TEORİYE DAİR SORUNLAR

1.1. Teori Karmaşası

İslam iktisat teorisinin yerleşmesinde yaşanan zorluklar alanın karşılaştığı en ciddi sorunlardandır. Özellikle modern İslami bankacılığın yaygınlaşmasıyla birlikte İslam iktisadına dair tartışılan, uygulanan ve araştırılan birçok konu günümüz kapitalist ekonomi anlayışının üzerine inşa edilmiştir. Nitekim Müslüman toplumlarda İslam iktisadı uygulamaları denildiğinde özgün yapılar görmek pek mümkün değildir. Konvansiyonel finansal sistem içerisinde kendi hareket tarzını belirleme çabaları umulanın aksine İslam iktisadının kendini ifade etmekten uzaklaşması sonucunu doğurmuştur. “Bu durumun bir yansıması olarak İslam iktisat teorisinin varlığı kabul görmemektedir. Toplum kapitalist ekonominin ürettiği kurumları, modelleri, kavramları veya ürünleri asıl kabul etmekte ve bunlardan hareketle İslam iktisadı uygulamalarını sistemden farklı görmemektedir. Bu bilgi karmaşasının menfi sonucu ise İslam iktisadı uygulamalarının toplum tarafından hatalı yorumlanması eğilimidir. İslami finansın nasıl algılandığına ilişkin yapılan araştırmalar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu hususa ilişkin bazı araştırmalar aşağıdaki şekildedir.

Tekin (2019:142) üniversite öğrencilerinin katılım bankacılığına yönelik bilgi, algı ve farkındalık düzeylerini araştırdığı çalışmada örneklemin bilgi ve farkındalık düzeylerinin oldukça düşük olduğunu

tespit etmiştir. Örneklemin düşük bilgi düzeyine karşın konvansiyonel finansı daha iyi bildiklerini de ifade eder. Öğrencilerin “İslami bankacılık ürünlerinin konvansiyonel ürünlere kıyasla daha düşük maliyetli olması gerektiğine ilişkin kanaatleri” ise ilginç verilerdendir. Bu veri, bir konu İslami olarak kavramsallaşıyor ise öncelikle bireyin faydasını düşünmeli ön kabulünü ortaya koymaktadır.

Konvansiyonel bankacılık kavramlarının toplum tarafından uzun yıllardır kullanılıyor olması İslami bankacılık kavramlarının yanlış kullanılmasına ve uygulamaların konvansiyonel ürünlere benzetilmesine neden olmaktadır. Yanlış algılamalar ürünler arasında yanlış mukayeselerin de ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu olumsuz karşılaştırmanın neticesinde İslami kaygılarla ortaya çıkan sistemin teorik çerçevesi ve uygulamaların dayandığı kaideler anlaşılammamaktadır. Bu karşılaştırılmanın temelinde de yine konvansiyonel bankacılık uygulamalarının asıl kabul edilmesi yatmaktadır. “Sistem sonuçları açısından benzer ise bu bir kılıftır, uydurmadır. İslami bankalar bizi kandırıyor” şeklindeki çıkarımlar toplumsal olarak çok yaygın ve çarpıcı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Orhan (2018) İslam iktisadının pratiğe en çok yansıyan tarafının katılım bankacılığı olduğunu ve ilgili kurumların çoğu zaman ehven-i şer olarak düşünülmesi nedeniyle İslam iktisadının kendini farklı kurum ve kavramlarla da ifade etmesi gerektiğini söylemektedir. Bu noktada örnek olarak vakıflar, mikro finans kurumları, kooperatifler, karz-ı hasen müesseseleri gibi alternatif çabaların ortaya koyulması gerektiği de ifade edilmektedir.

Kapitalist ekonomi ve finasta iktisadi faaliyetlerin büyük oranda karlılık, büyüme ve rekabet temelleri üzerine yapılandırıldığı bilinmektedir. Ancak bu tür kavramların Kuran’ın ve Sünnetin inşa etmek istediği insan ve toplum modelinden uzak kavramlar olduğunu söylelenebilir. Kapitalist iktisat refahı içgüdüsel arzulardan kaynaklanan isteklerin tatmin edilmesi üzerinden ifade ederken (Dewett, 1948:19) İslam iktisadı ise ihtiyaçların karşılanması üzerinde durmaktadır. Yani “*az ve helal olan keyfe kâfidir*” anlayışı esastır. Dolayısıyla bu zemin farklılıklarını ortaya koyacak anlam aktarımının eksikliği devam ettiği sürece başarıya ulaşılması da çok zordur. Nihai aşamada günümüz toplumsal kabulleri, Kuran’dan sünnetten neşet eden bir iktisadi sistemin sunduklarını anlamaya çalışmaktan ziyade var olan kapitalist iktisadi sistemin dayattığı kavramları içselleştirmiş durumdadır. Toplum bu karmaşadan kurtarmanın yolu ise İslam İktisadı ve Finansı teorisinin anlaşılmasını sağlayacak çabaların ortaya koyulması ile mümkün olabilir.

Kapitalist ekonomi anlayışının dünya üzerinde egemen bir hâl alması çok eskilere uzanmaz. Bu durumun tespiti İslam medeniyetinin zirve dönemleri olan 14. ile 19. asırlar arasındaki iktisadi hareket tarzı ve kurumlar üzerinden yapılabilir. İslam toplumu, başta Osmanlı olmak üzere asırlar boyunca kendi iktisadi sistemini uygulamış ve dünyanın en önemli iktisadi faaliyet sahalarının merkezinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla tarihte uygulanmış ve önemli başarılar elde etmiş İslami iktisadi yaklaşımları tespit ederek günümüz beklentilerini karşılayacak örnekler geliştirilebilir. Alana ilişkin çabaların günümüz finansal uygulamalarını İslamileştirmeyi bırakarak İslam iktisat teorisini zihinsel inşaya ve ihyaya yönlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

1.2. Alanda Yetişmiş Bilim İnsanı Sorunu

İslam iktisadı alanı birçok farklı bilim dalı ile ilişkili bir disiplindir. İslam iktisadında uzmanlaşmak isteyen bireylerin bu nedenle ekonomi, finans ve İslam fıkhi konularına belirli bir seviyede hâkim olmaları gerekmektedir. Ayrıca İslam iktisadının en görünür kısmı olan bankacılık ve sigortacılık gibi alanlarda da belirli temel yeterliliklere sahip olmaları gerekmektedir.

İfade edilen gerekliliklere karşın günümüzde İslam iktisadı alanında söz sahibi uzmanların çoğu zaman zikredilen alanlardan yalnızca birisi üzerinde ihtisaslaştıkları görülmektedir. Bu sebeple çoğu zaman farklı alanlarda uzmanlaşan bireyler arasında görüş ayrılıkları ve karmaşalar ortaya çıkmaktadır. Alanda söz sahibi olan bilim insanlarının yoğun şekilde İslam hukuku alanında uzmanlaşmaları kimi zaman meseleleri geleneksel örnekler ve durumlar ile kıyas ederek baştan reddetmelerine neden olmaktadır. Diğer taraftan finans ve bankacılık alanında uzmanlaşanların ise kimi zaman İslami iktisadı terminolojisini kullanmaktan dahi uzak oldukları ve İslam hukuku kaidelerini atladıkları görülebilmektedir. Ortaya çıkan bu durum disiplinler arası çalışmanın İslam İktisadı açısından vazgeçilmez olduğunu göstermektedir.

Dar (2017) İslam İktisadı alanında çalışanlara ilişkin olarak yapmış olduğu araştırmada İslam hukukçularının ve iktisatçıların farklılıklarına dair şu tespitleri ortaya koymaktadır:

İslami bankacılık ve finansının gelişmesiyle birlikte İslam hukukçularının ve iktisatçıların yaklaşım farklılıkları ve gerilimleri giderek büyümektedir. Karşılıklı olarak birbirlerinin rollerini tartışmakta ve özellikle genç temsilciler birbirlerine saygı duymamaktadırlar. İlk nesiller birbirlerine hoşgörü ile bakarken zamanla farklı konuların ve ihtilafların zuhur etmesi tarafların birbirini suçlamalarına neden olmaktadır. İslam hukukçusu olan akademisyenler, İslam iktisatçıların İslami Hukuk’u konusunda gerekli altyapı ve anlayıştan yoksun olmaları nedeniyle yanlış kararlar aldıklarını düşünmektedirler. Bu aşamada karlılığa fazla odaklanılmasının meselenin İslami cihetinin atlanmasına neden olabileceği eleştirisi sık sık ifade edilmektedir. Öte yandan İslam iktisatçıları tarafından ise İslam hukukçularının bir konu hakkında

görüşlerini ortaya koyarken konuyu dar çerçevede ele aldıkları ve büyük resmi göremediklerini bu nedenle İslam İktisadının gelişimini engellediklerini düşünmektedirler.

İslam iktisadı alanında yetişmiş bilim insanı sorununun altında yatan birçok neden olduğu söylenebilir. Ancak önemli başlıkları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

- Disiplinler arası bir entelektüel birikime sahip olma zorunluluğu,
- İslam hukukçularının ve iktisatçıların tek alanda bilgi sahibi olmanın yeterli olduğunu düşünmeleri,
- İslam iktisadı uygulamalarının günümüzde nispeten yeni olmaları ve geleneksel örneklerle mukayesenin zorluğu,
- İslami finans yöntem ve araçlarının karmaşık teorik temelleri,
- İslami finans teorisi ve pratiği eğitimi veren kurumların azlığı,
- Üniversitelerde (İİBF ve İslami ilimler bölümlerinde) yeterli seviyede bu konuda derslerin, programların, araştırma merkezlerinin olmayışı
- Alanın İslam Hukuku'na temel seviyede hâkim olma gereksiniminden dolayı hassas değerlendirme zorunluluğu.

Özetlenmeye çalışılan nedenler İslam İktisadı ve Finansı alanında yayımlanan çalışmaların da farklı veçhelerden eksik kalması sonucunu doğurmaktadır.

1.3. Literatürün Farklı Dillerde Gelişmesi

İslam iktisadı veya İslami finans alanında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun İngilizce, Arapça ve Urduca yazından oluşması bir diğer önemli sorundur (Orhan, 2018). Asıl kaynakları asli dilinden okuyamama kısıtı meselelerin iyi anlaşılmasını engelleyebilmektedir. Bu durum ilgili eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Bu soruna ek olarak iyi çeviri sorunun da aşılması gerekmektedir.

Türkiye özelinde dil kullanımı homojen bir yapıdadır. Ülkede genel olarak farklı diller konuşulmazken ikinci bir dil kullanımına ticaret ve akademi gibi alanlar dışında pek ihtiyaç duyulmamaktadır. Eğitim sisteminin de bu noktada eleştirilecek yönleri bulunabilir. Günümüz Türkiye'sinde İngilizce eğitimi ciddiye alınan bir hususken yabancı dil eğitime ilişkin icapların yerine getirilmesi için olmazsa olmaz koşulların sağlanmadığı uzmanlarca dile getirilmektedir (Bayraktaroglu, 2013). Bu durumun doğal bir sonucu olarak İngilizce eğitiminin yurt içinden ziyade yurt dışında alınması adına toplumda yoğun çabalar görülmektedir.

İslami finans literatürünün yabancı dillerde yoğunlaşmasının doğrudan olmasa da Türkiye'de alanın gelişmesinin önündeki engellerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2. UYGULAMAYA DAİR SORUNLAR

2.1. Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılık Sisteminin Benzer Özellikleri

Bankacılık sistemi kendi dinamikleri olan ve giderek değişim gösteren bir yapıdadır. Sistem kurgulandığı dönemler itibariyle kapitalist ekonomi düşüncesine göre tasarlanmış ve kavramsal içeriğe sahip olmuştur. Dolayısıyla bankacılığa dair kavramlar veya uygulamalar kapitalist ekonomi yaklaşımını yansıtmaktadır. Ortaya çıktığı Avrupa'da yalnızca bir faaliyet (meslek) konusu olarak kabul edilen bankacılık dini düşünceden uzak kalmaya gayret etmiştir. Ne var ki İslam dininde Müslümanlar her türlü faaliyetlerinden Allah'a karşı sorumludurlar. Bu nedenle tüm faaliyetlerini İslami kaidelere göre yapmaya hassasiyet göstermektedirler (Erdem, 2016:117). Bankacılığın İslami kaidelere uygun şekilde icra edilmesi düşüncesi Müslüman coğrafyalarda çok sonraları ortaya çıkmış ve sisteme dahil olan kurumlar sistemle sürekli doku uyumsuzluğu yaşamıştır. Bu uyumsuzluğu iyi yöneten ülkeler olduğu gibi Türkiye gibi tam anlamıyla yönetemeyen ülkeler de bulunmaktadır. İslami kaideleri atlamadan kapitalist bir sistemde faaliyet göstermeye çalışmak ve hizmetlerini benzer kavramlarla ifade etmek İslam İktisadı ve Finansının içinde bulunduğu en zor durumlardan biridir.

Ülkemizde katılım bankası olarak ifade edilen İslami bankalar kaçınılmaz olarak konvansiyonel bankalarla benzeşmektedirler. Bunun temel sebebi ise müşterilerin İslami finans uygulamalarına tam anlamıyla hâkim olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu benzeşmeye ilişkin olarak ortaya çıkan bazı tartışma konuları aşağıdaki şekildedir.

- Her iki bankacılık sisteminin de aynı kanuna tabi olması ve metinde kavramsal farklılıklar dışında kurumların benzer şekilde tanımlanmaları
- Her iki bankacılık sisteminde de bankaların fon toplaması (mevduat hesapları ve katılma hesapları) ve bunun karşılığında getiri sağlıyor olması (faiz ve kâr payı ayrımı).

- Müşterilere ödenen faiz ve kâr payının aylık, üç aylık, altı aylık ve yıllık olarak benzer vadelerde hesaplanarak ödenmesi
- Her iki bankacılık sisteminde de ihtiyacı olanlara finansman sağlanması (kredi verilmesi ve finansman desteği sağlanması ayrımı).
- Finansman geri ödemelerinde müşteriden talep edilen fazlalığın belirli oranlar üzerinden hesaplanması (faiz oranı ve kâr payı oranı ayrımı).
- Finansman konularının ve vadelerinin benzer şekilde planlanması.
- Katılım bankalarının dağıtılan kâr paylarının² açıklanmasının mevduat faiz oranlarının ilanını anımsatması
- Nakit desteği gibi algılanan kredi kartlarının katılım bankalarında da var olması. Bu kapsamda kredi kartından nakit avans işlemlerinin faizsiz de olsa katılım bankalarında da uygulanması
- Kredi veya kredi kartı ödemelerinde gecikme halinde ceza ödenmesinin gerekmesi (temerrüt faizi ve kâr payı cezası ayrımı)

Elbette ki her iki sistemin felsefeleri ve uygulamaları açısından birbirinden tamamen farklı olduğu bir gerçektir. Ancak zahirde ortaya çıkan bu tip benzerlikler toplumun bu farkları anlamasını zorlaştırmaktadır. İfade edilen benzerlikler, toplumda hem katılım bankalarını destekleyen taraflar hem de desteklemeyen taraflar açısından olumsuz algıya sebebiyet vermektedir.

2.2. Sistem Oyuncularının ve Ürünlerin Tanınmaması

İslam iktisadını piyasalarda temsil eden oyuncular olarak katılım bankalarının, tekâfül (İslami Sigorta) şirketlerinin ve İslami sermaye piyasası araçlarının yeterince tanınmıyor oluşu bir diğer önemli sorundur.

Bu genel soruna bağlı olarak katılım bankacılığı ürünleri, İslami sigortacılık ürünleri ve İslami yatırım portföyleri de (katılım endeksi vb.) bilinçli bir araç olarak tercih edilmemektedir. İslam İktisadının en güçlü kurumları olarak kabul edebileceğimiz katılım bankalarının dahi farkındalık düzeyi çok düşük seviyelerde izlenmektedir. Toraman ve arkadaşlarının (2015:767) katılım banka müşterileri ve potansiyel müşteriler üzerinde yapmış olduğu farkındalık araştırmasında katılımcıların %74'ü sistemin yeterince tanıtılmadığını, %57'si ulaşılabilir olmadıklarını, %51'i sistemle ilgili bilgi düzeyinin yeterli olmadığını ve %59'u yatırım ürünlerinden habersiz olduklarını ifade etmişlerdir. İlgili sonuçların katılım banka müşterilerini içeren bir örneklemeden üretildiği düşünülürse katılım bankalarını tercih etmeyen bir örneklemeden daha olumsuz sonuçların elde edileceği tahmin edilebilir. Dolayısıyla sistem konusunda bilinç oluşmamış toplumlarda İslami finans oyuncularının da başarılı olması ve kısa vadede hedeflerini yakalamaları mümkün görülmemektedir.

İslami finansın son 10 yılda kamu tarafından stratejik bir alan olarak takdir edilip desteklenmesi, 2015 yılında Ziraat Katılım, 2016'da Vakıf Katılım ve son olarak 2019 yılında Türkiye Emlak Katılım Bankasının kurulması (TKBB, 2020) sistemin farkındalığına ve sektöre güven duyulmasına olumlu katkılar sağlamıştır.

İslam iktisadi sisteminin gelişmesi açısından birçok taraf çaba sarf ederken sistem oyuncularının sistemin tanıtılması noktasında pasif kaldıkları gözlemlenmektedir. Bankacılık sektörü yoğun rekabetin yaşandığı bir pazar olarak dikkat çekerken rakiplerin önüne geçmek isteyen tarafların reklamın gücünden faydalanmaları gerekmektedir. Reklamlar kurumların bilinirliğinde ve ürünlerin farklılığının ortaya koyulmasında önemli bir araçtır. Genel olarak dini gerekçelerle tercih edilen katılım bankalarının ürünlerini iyi ifade etmeleri en çok ihtiyacı hissedilen konulardandır. Katılım bankaları bu noktada hem kendi müşterilerine hem de potansiyel müşterilere farklılıklarını açıklayarak farkındalık çalışmalarına katkı sağlayabilirler.

Televizyon reklamları diğer reklam unsurlarına nazaran insanları etkilemede daha aktif rol alır (Özsaatci, 2019:1128). Bu nedenle katılım bankalarının TV reklamlarına öncelik vererek mesajlarını kendi misyonlarına uygun şekilde aktarması gerekmektedir. Kuveyt Türk Katılım Bankasının son 5 yılda katılım bankacılığı pastasından elde ettiği büyük paya ve karlılığa bağlı olarak yapmış olduğu tanıtım faaliyetlerini bir kenara koyarsak sektör oyuncularının tanıtım faaliyetlerini yeterince önemsemedikleri rahatlıkla edilebilir. Katılım bankalarının reklam ve pazarlama faaliyetlerine yeterince kaynak ayırmamasını;

- konvansiyonel bankalara nazaran kârlılıklarının düşük seviyelerde seyretmesine,
- sahip oldukları kitleyi yeterli görmelerine ve

² Açıklanan kâr payları geleceğe ilişkin değildir. Yalnızca geçmiş dönemde hak edilen kar payları açıklanmaktadır. İslami finansta geleceğe ilişkin net kâr payı tutarları belirtilemez.

- pazar paylarının %5 ve %7 arasında sıkışmasına bağlayabiliriz.

Ancak bu yaklaşım İslami finansın önündeki büyük çıkmazlardan biridir. İslami finans kurumlarının faaliyetlerine başlamasından sonra bankacılık sistemine dahil olan Finansbank (1987) ve Deniz bank (1997) gibi kurumların reklam ve pazarlama faaliyetlerindeki agresif tutumları kurumları pazarda kalıcı hale getirerek ciddi kâr rakamlarına ve aktif büyüklüklerine ulaştırmıştır (TBB, 2020). Reklam ve pazarlama faaliyetleri muhakkak ki katılım bankaları ve konvansiyonel bankalar arasındaki farkı açıklayan tek değişken değildir ancak bu değişkenin öneminin yadsınmaması gerekmektedir.

Sistemin özelden genele yani bireyden toplumun tüm kesimlerine doğru tanıtılması adına ciddi bilinçlendirme faaliyetlerinin yapılması gerekmektedir. Bu aşamada katılım banka personellerine önemli görevler düşmektedir. Bu açmazın çözümünde birey önce kendisinden sorumlu olmakla beraber Devletin İslami finans anlayışının gelişmesine daha fazla alan sağlaması ve kurumlarının uygulamada karşılaştığı sorunların çözümüne destek vermesi faydalı olacaktır. Konvansiyonel finans sistemi içerisinde İslami finansın hak ettiği yeri almasında yalnızca İslami finans kurumlarının çabalarının yetersizliği arkada bıraktığımız 15 yıl içinde açıkça görülmüştür.

2.3. Finansman Yöntemleri ve Murabaha Sarmalı

Uygulamada karşılaşılan bir diğer önemli sorun İslami bankaların uyguladıkları yöntemlere ve araçlara ilişkindir. İslami finans literatürü incelendiğinde katılım bankalarının birçok yöntem ve araca sahip olduğu görülebilir ancak uygulamada kurumlar kısıtlı enstrümanlardan faydalanmaktadırlar. Geçmişten günümüze birçok tecrübe olmasına rağmen katılım bankacılığı sektörü faaliyetlerini kısıtlı bir çerçevede sürdürmektedir. Bu husus geçmişten bu yana İslami bankaların yoğun eleştirilere maruz kalmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde katılım bankalarının faaliyetleri incelendiğinde finansman aracı olarak %85-%90 seviyelerinde “Murabaha” yöntemini kullandıkları ve fon toplama aşamasında ise “Mudarebe” usulüyle çalıştıkları görülmektedir. Murabaha geleneksel tanımla malın alış fiyatı üzerine belirli bir karla vadeli satış anlamına gelmektedir. Mudarebe ise geleneksel yaklaşımda ortaklık yani özkaynak yatırımı ifade ederken katılım bankalarınca fon toplamak adına bir araç olarak kullanılmaktadır. Katılım bankalarında ilgili yöntemlerin yanı sıra tevruk, sukuk ve finansal kiralama araçları kullanılsa da oranların arasında ciddi farklılıklar olduğu bilinmektedir (Bektaş, 2019).

Murabaha yöntemi kurumların faaliyetlerine başladıkları yıllardan itibaren başlı başına bir inceleme konusu olacak kadar eleştiri almıştır. Murabahaya dair eleştirileri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür; (Durmuş, 2011:61-62) (Terzi, 2013:7) (Lila, 2018:45)

- İslami finans sektöründe yüksek oranda kullanılması nedeniyle ortaklık ve risk paylaşımına dayalı İslami finans esaslarını zayıflatıyor olması,
- Murabahada vade farkı nedeniyle talep edilen kâr payının konvansiyonel banka faiz oranlarıyla paralelliği,
- Murabaha akdinin meşruiyeti,
- Bir akitte iki (vaatleşme ve satış) akdin varlığı eleştirisi,
- Kabz öncesi satış meselesi,
- Malın kabzı ve teslimi meselesi,
- Vekâlet meselesi,
- Fatura, tapu ve ruhsat gibi evrakların müşteri adına düzenlenmesi,
- Bankanın riski üstlenmemesi ve tazmin meselesi.

Eleştirilerin odağında olan katılım bankaları ise murabahanın bu kadar yoğun kullanılmasına gelen eleştirilere şu şekilde izah getirmektedirler (Özsoy, 2012:173);

- Öncelikle katılım bankalarının yapmış oldukları tüm işlemler İslam hukuku alanında uzman kişilerden oluşan danışma kurullarından onay alınarak yapılmaktadır. Murabaha uygulaması da her ne kadar eleştirilse de İslami kaidelere göre titizlikle incelenmiş meşruiyeti sabit bir finansman yöntemidir.
- Katılım hesabı sahipleri bankalarda tasarruflarını kısa vadeli olarak muhafaza etmektedirler. Bu kısa vadeli pasif yapısı tasarrufların mudarebe/müşareke gibi uzun vadeli yatırımlarda kullanılmasını engellemektedir. Katılım bankaları bu yüksek riski görmekte ve rasyonel davranmaktadır.

- Geçmişte sistemi suiistimal eden müşterilerin neden olduğu menfi vakalar neticesinde İslami finans kurumlarının etmiş oldukları zararlar henüz unutulmamıştır. Bu vakalar katılım bankaları nezdinde uzun vadeli ortaklıklarda güven sorununa neden olmuştur.
- Gelişmekte olan bir ekonomi olarak yoğun yaşanan belirsizliklerin ve dış şoklara karşı direnci düşük olan ülke ekonomisinin uzun vadeli yatırımları yüksek riskli kılması kurumları murabahaya yönlendirmektedir.
- Son olarak Murabaha finansmanının bankaya sunmuş olduğu bazı kolaylıklar mevcuttur. Bunlar; finansman sürecinin açık ve sonuçları açısından öngörülebilir oluşu, teminatın varlığı, tazmin kolaylığı ve riskin ortaklıklara göre düşük seviyelerde izlemesidir.

Murabaha yöntemi konusunda yukarıda ifade edilen diğer eleştirilere de birçok haklı ve mantıklı izah getirilmiştir. Detay izahlara bu çalışmanın konusu olmadığından değinilmeyecektir. Bu noktada murabahaya ilişkin eleştirilerde amacın daha iyi bir sistem inşasına katkı sağlanması olduğu unutulmamalıdır. İlgili eleştirileri yapan taraflar incelendiğinde İslam İktisadı ve Finansının gelişmesi için çaba sarf eden uzmanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. İkazların birçoğu sistemin geliştirilmesi adına dikkate alınması gereken yapıcı önerilerdendir.

Kadim İslami finans yöntem ve araçlarının günümüze taşınmasında bazı sorunlarla karşılaşması normal görülmelidir. Bazı uygulamalar geçmişte basit, açık ve fiziki olarak belirli koşullarda gerçekleşirken günümüz ticari hayatı birçok farklı araç ve teknolojiyle faydalanmaktadır. En basit örnekle alım satım işlemleri saniyeler içerisinde gerçekleşirken alıcı ve satıcı birbirini görmemektedir. Katılım bankacılığı uygulamaları günümüz şartlarında maslahatlar gözetilerek ve zaruretlere dayandırılarak icra edilmektedir. Yöntemlerin uygulanmasında gözetilen maslahatların anlaşılması da finansman yöntemlerinin tartışılmasındaki en temel sebeplerdendir.

2.4. Çalışan Sorunu

İslami finans kurumlarında çalışan kişilerin müşterilerine sistemi doğru ifade edebilmesi için farklı alanlarda kalifiye olması beklenir. Bu önemli husus kurumlarda istihdam edilen kişilerin kalitesine dikkat çekmektedir. Öncelikli olarak çalışanların İslami Finansı anlamış ve özümsemiş olmaları sistem için hayati unsurlardandır. Akabinde çalışanların İslam hukuku, ekonomi, finans, bankacılık ve son aşamada iletişim alanlarında yetkinlik kazanmış olmaları gerekmektedir. Alanında uzmanlaşmamış çalışanlar katılım bankaları ve sektör açısından büyük sorunları da beraberinde getirmektedir. En yalın şekliyle müşteriye doğru ifade edilemeyen sistem yanlış anlaşılmalara, yersiz eleştirilere, müstehzi yorumlara ve potansiyel müşteri kayıplarına neden olmaktadır (Duramaz, 2018: 46-47).

Her şirket zamanla bir kurum kültürü geliştirir. Çalışanlar ise kurumların kültürünü ve felsefesini yansıtan vitrinler olarak kabul edilir. Bu nedenle çalışanlara özveri, inanç ve bağlılığı aşımak kurumların en temel prensiplerindedir. Bu minvalde çalışanlarda İslami finans sistemine olan inancın tam olması İslam iktisadı kurumlarının gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu konunun önemine rağmen özellikle katılım bankalarında İslami finans anlayışı açısından yeterli bilgiye sahip olmayan birçok personelin istihdam edildiği müşahade edilebilir. Bankacılık sektöründe personel devir hızının yüksek oluşu ve İslami finans bağlamında personelden beklentinin fazla olması bu durumun sebeplerinden olabilir.

Bu sorunun çalışanların işe başlangıcıyla birlikte verilecek olan kurum içi eğitimlerle aşılması gerekmektedir. Katılım bankaları çalışanlarda olması gereken entelektüel temeli eğitimler vererek kazandırabilir. Bu sorunun kaynağında çözülmesi ve genç adayların nitelikli gelişimi adına üniversitelerde "İslam İktisadı ve Finansı" ve "Katılım Bankacılığı" gibi lisans bölümlerinin artırılması da bir diğer çözümdür. Son olarak lisans üstü eğitim programlarının sayısı artırılarak üniversitelerde İslami Finans araştırma merkezlerinin kurulması sağlanmalıdır. Akademide yaşanacak gelişmeler ve bilinçli tercihlerin artışıyla çalışan profilinin de değişeceği varsayılabilir.

2.5. Devlet Desteği Sorunu

1975 yılı İslami bankacılıkta dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. O yıl itibariyle İslam Kalkınma Bankası kurulmuş (ISDB, 2005) ve on yıl sonra Türkiye'de İslami bankacılık faaliyetleri Özel finans kurumları (ÖFK) adıyla başlamıştır. ÖFK'ler ülkede uzun yıllar yönetimler tarafından göz ardı edilmiş, muhatapları tarafından banka olarak algılanmamış ve finansal sistem içerisinde üvey evlat muamelesi görmüştür. Yurtdışı işlemlerde temel bankacılık işlemlerinden olan teminat mektupları muhatap bankalarca kabul görmemiş ve müşterilerden farklı bankalardan teminat mektubu alınması istenmiştir. Bu davranışın altında ÖFK'lerin banka ismini taşımamaları ve bu tip bir kurum türünün yalnızca Türkiye'ye has olması yatıyordu. Kurumların bankadan ziyade "özel finans kurumu" olarak tanımlanmaları uluslararası bankacılık sisteminde iş yaparken güvenilirliği konusunda da şüpheler uyandırıyordu

(Hazirođlu, 2017:278). Bu gibi nedenlerle 2000'li yılların başlarına kadar sistem gelişememiş İslami bankacılık faaliyetlerinin sektör payı %1 - %2 etrafında dalgalanmaya devam etmiştir (Özel Finans Kurumları Birliği, 2004:25) (TKBB, 2010:35).

Türkiye ile benzer yıllarda (1983) ilk İslami bankasını kuran Malezya ise İslami finasta çarpıcı bir biçimde gelişme göstermiştir. Nüfusunun yarısından biraz fazlası Müslüman olan ülke (Baykal, 2019), küresel İslâmi finans pazarından en fazla payı alan ülkeler arasına girmiştir (Khidhir, 2018). Malezya'da sergilenen bu başarının arkasında kamunun İslami finansı stratejik bir alan olarak görmesi, desteklemesi ve konuyu devlet politikası haline getirmesi yatmaktadır. Örneğin Malezya'da emekli sandıklarında toplanan tutarlar devlet kararı gereğince İslami finans yatırım araçlarında değerlendirilerek sektöre destek verilmektedir. Ayrıca Malezya Merkez Bankası tarafından Uluslararası İslami Finans Üniversitesinin (INCEIF - International Center for Education in Islamic Finance) kurulması konuya verilen önemi anlamakta yeterli olacaktır. Bu kurum yalnızca İslami finans konusunda eğitim veren ve uzmanlaşan öncü bir üniversite olarak dikkat çekmektedir (Çızakça, 2019:67).

80'li yıllarda ÖFK'lerin kuruluşuna izin verilmesine karşın ilgili kurumlar birçok hususta katı düzenlemelere maruz kalmıştır. Örneğin ÖFK'lerin yapacakları reklamlar önceden Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından denetlenmiştir. İlgili kurumların faaliyetlerini kısıtlayıcı birçok farklı uygulamaya gidilmiş hatta yeni şube açılmasına dahi izin verilmemiştir (Karaman, 2019). ÖFK'lar ilan ve reklamlarında kesinlikle "İslam" ve "Şeriat" gibi uluslararası İslami finans literatüründe sıkça kullanılan kelimeleri kullanmayacaklardır. ÖFK'lar bu nedenle hedef kitlelerine ulaşmak ve onların dikkatlerini çekmek adına reklamlarında "faizsiz kazanç", "bereket kapınız" gibi İslami çağrışım yapan kavramları tercih etmişlerdir. Günümüzde dahi Katılım bankalarının reklamlarında "İslami Finans" kavramının kullanılmadığı görülebilir. ÖFK'lar 1999 yılında Bankalar Kanunu'ndaki değişiklik ile kapatılma aşamasına gelmiştir. Fakat karara ilişkin eleştiriler üzerine kurumların Bankalar Kanunu'na tabi olmasına karar verilmiştir. Bu vesileyle ilgili kurumlar 15 yıl sonra ilk kez doğrudan bankalar kanunu ile ilişkilendirilmiştir. ÖFK'ler ilk KHK yayımlandığı 1983 yılından 2002'ye kadar yaklaşık yirmi yıl boyunca birçok yasal belirsizlikle de karşı karşıya kalmışlardır. 2002 sonrası İslami finans stratejik alan olarak hükümet programlarına girmiş ve "katılım bankası" tanımlamasıyla 2005'te banka niteliği kazanmışlardır. En son aşamada ise 2019 yılında amaca ve İslam hukukuna uygun yönetmelik ve tebliğler hazırlanarak İslami finans uygulamaları resmileştirilmiştir. Günümüze kadar yaşananlar incelendiğinde ÖFK'lerden katılım bankalarına meşakkatli süreçlerden geçilmiş ancak son 10 yılda devlet desteği yavaş yavaş hissedilmeye başlanmıştır.

2.6. Yasal Düzenleme Sorunları

İslam iktisadı uygulamalarının en sık karşılaştığı sorunların başında yasal düzenleme sorunu gelmektedir. Kapitalist ekonomik sistem içerisinde ticari ve finansal düzenlemeler doğal olarak faiz ve faizli çözümler içermektedir. Dolayısıyla İslami finans kuruluşları faizden uzak durma hususunda ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. 1983 yılında Bakanlar Kurulunun Özel Finans Kurumları Kararnamesiyle hayatımıza giren bu yapılar 2005 yılına kadar "Özel Finans Kurumları" gibi sistemi açıklamaktan uzak bir tanımlamaya maruz kalmışlardır. Bu süreçte ilgili kurumlar misyonlarını daha açık ifade etmek adına kendilerini "Faizsiz Finans Kurumu" olarak tanımlamaya da gayret etmişlerdir. 2005 yılında ise özel finans kurumlarının ismi "Katılım Bankası" olarak değiştirilmiş ve bankacılık hukukuna tabi tutulmuştur. Katılım bankası isimlendirmesinde amaç kâr ve zarara katılmayı ifade etmek olurken toplum nazarında yine İslami finans kurumlarının temel amacının anlaşılmasını zorlaştıran bir tanımlamanın içine düşülmüştür. Dünyada "İslami Bankacılık" olarak adlandırılan bir sektöre verilen bu farklı tanımlamalar İslami finans kurumlarının kendilerini ifade etmeleri açısından sorun olmaya devam etmektedir. Günümüzde akademik çalışmalara bakıldığında sistemi tanımlamak adına "insani finans, faizsiz finans kurumları, faizsiz bankacılık, İslami bankalar, katılım bankaları, etik bankacılık gibi farklı tanımlamaların olduğu görülür. Hâlbuki bu karmaşanın mevzuatta birçok şeyi açıklamaya matuf "İslami banka" gibi basit bir tanımlama ile çözülebileceği düşünülmektedir.

Türkiye'de Katılım bankaları fon kullandırma yöntemlerinin tanımlanması konusunda henüz 2019 yılında Bankacılık Kanununda kendine yer bulabilmiştir. Dolayısıyla daha düne kadar mevzuatta tanımlanmayan İslami finans yöntem ve araçları asli kaideleri ile uygulanmaya yakın zamanda aday olmuştur. "Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" te yapılan değişiklik ile

- "Satım yöntemleri; kâr beyanı ile satım (murabaha), kârsız satım (tebliye), pazarlık usulüyle satım (müsaveme), peşin ödemeli satım (selem), açık hesaplı satım (isticrar), kâr beyanı ile emtia satımı (teverruk) ve eser sözleşmesi (istisna),
- Kiralama yöntemleri; adi kiralama, finansal kiralama, faaliyet kiralaması, ürün kiralaması ve işgücü kiralaması,

- Ortaklık yöntemleri; emek-sermaye ortaklığı (mudarebe), kâr-zarar ortaklığı (müşareke), yatırım ortaklığı (girişim sermayesi), mülkiyet ortaklığı, zirai ortaklıklar,
- Vekâlet yöntemleri, adi vekâlet ve yatırım vekâleti,
- Diğer yöntemler, karşılıksız ödünç (karz-ı hasen), kefalet, garanti, vaat, ödül vaadi (cuâle) türleri ile Kurulca belirlenecek diğer yöntemler” İslami finans terminolojisine uygun olarak yasal çerçeve kazanabilmiştir.

Ek olarak bu tanımlamaların katılım bankaları açısından henüz yeterli olduğu söylenemez. Bu kapsamda tek düzen hesap planı (THP) ve bankacılık hesap planında da gerekli düzenlemeler yapılması ivedilikle gerekmektedir. Örneğin; Katılım bankaları ile çalışan bir işletmenin katılım hesaplarından elde ettiği kâr payları THP’ye göre halâ “642 - Faiz Geliri” olarak kayıt altına alınmaktadır. Bu minvalde 642’den ziyade “Kâr Payı Geliri” hesap kıvrımları tanımlanarak işletmelerin de faiz dışı gelirlerini daha şeffaf ve doğru şekilde izlemesi mümkün olacaktır. Bu tanımlamalar borsada işlem gören şirketlere yatırım yapmayı planlayan ve faiz konusunda hassas yatırımcılar açısından da belirleyici olabilecek niteliktedir.

Son olarak ise 14.09.2019 tarihinde katılım bankalarının faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına uygun şekilde faaliyet göstermek üzere oluşturacakları yapı ve süreçler için Uluslararası İslami Finans Kurumları’nca yayımlanan standartları esas alınarak “Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ” yürürlüğe girmiştir. Uyum için, Tebliğ’in yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 6 aylık bir geçiş süreci tanınmıştır. Bu düzenlemeyle faizsiz bankacılık faaliyetlerinin uluslararası faizsiz bankacılık kaidelerine uyumu sağlanacak ve denetim mekanizmaları oluşturulacaktır.

Bahsedilen yasal düzenlemelerin henüz erken aşamasını yaşıyor olması nedeniyle herhangi bir çıktının test edilmesi veya sürece ne oranda dahil olduklarının gözlemlenmesi mümkün olmamıştır. İlerleyen süreçlerde yasal düzenlemelerin uygulamada nasıl bir değişime ve iyileşmeye vesile olacağını görmek mümkün olacaktır.

3. BEŞERİ SORUNLAR

3.1. Müslümanların İslam Ekonomisine Olan İnanç Sorunları

Müslüman toplumlar kapitalist ekonomi uygulamalarına sömürgeleştirme hareketleri ile birlikte maruz kalmaya başlamışlardır. Uzun yıllar süren ve sürmekte olan kapitalist emperyalizmin sonuçları yıllar içerisinde tüm Müslüman toplumların ekonomilerinde ister istemez etkili olmuştur. Ülkemiz de bu etkiden nasibini fazlasıyla almıştır. Bu tespitin İslam iktisadı açısından en olumsuz sonucu ise toplumun Türkiye’de 36 yıllık bir geçmişi olmasına rağmen İslami Finans uygulamalarının varlığından dahi habersiz olmalarıdır. Haberdar olan tarafların ise konvansiyonel finans kurumlarından farkına ilişkin entelektüel bilgileri düşük seviyelerdedir. Dolayısıyla bu olumsuz tablo İslami finansın tercih edilmesini sağlayacak şuurun oluşmasını engellemektedir.

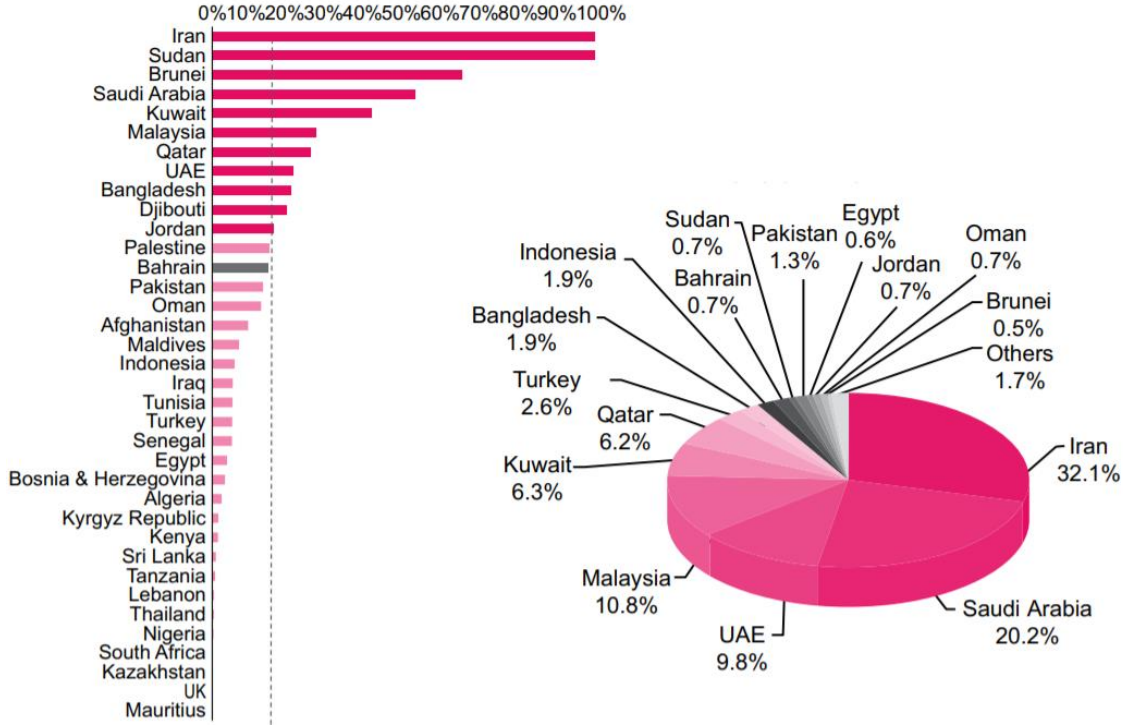
İslam İktisadı anlayışının temeli olan ahlâki ve hukuki kaideler bireyler ve kurumlarda ortaya çıkan bozulmalar nedeniyle kapitalist bankacılık uygulamalarının gölgesinde kalmaktadır. Ülkemizde katılım bankacılığına ilişkin getirilen eleştirilerin birçoğu uygulamaya ilişkin olurken İslami finansa karşı koyma biçimi ise konvansiyonel uygulamalara benzerlik açısından gelişmektedir. Bu tartışmaların altında yatan eksikliğin İslam’ın önerdiği iktisadi sistemin ahlâki ve hukuki temellerini dikkate almamak açıkça söylenebilir. İslam iktisadi sistemi kendi ahlâki prensiplerini uygularken diğer taraftan iktisadi hedeflerini de yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu çaba çoğu zaman İslami finans kurumlarının konvansiyonel kurumlara benzetilmesine neden olmaktadır. Toplumun kafasındaki bu ve buna benzer soru işaretlerini giderecek enformasyon akışının sağlanamaması da sistemin büyük bir güven sorunu yaşamasına neden olmaktadır.

Dünyada ve ülkemizde İslami finans anlayışının ve uygulamalarının karşılaştığı en ciddi sorun, sistemin farkındalık sorunu ve anlaşılabilirliği olmamasıdır. Müslüman toplumlarda yapılan birçok araştırma göstermiştir ki İslam iktisadı ve İslami finans anlayışı henüz Müslüman toplumlarca yeterince anlaşılabilir değildir. Bu sorunun çözümüne yönelik hem teorik hem de uygulamadaki çalışmaların yeterli olmadığı ve artırılması gerektiği söylenebilir. Bu sorunun çözümüne ilişkin olarak Sebahattin Zaim tarafından Homo-İslamicus olarak nitelendirilen Müslüman bireylerden öncelikli beklenen “İslam İktisadı ve Finansı uygulamalarının gerekli ve zaruri olduğuna inanması yanı sıra sistemi her durumda ve şartta kullanmakta ısrar etmesi” olduğu söylenebilir (Zaim, 1992:47). Ancak bu temel beklentilerin tam tersine günümüzde toplumun tabanından entelektüel bireylere kadar İslami finansa ilişkin eleştiriler ve kuşku ifadeleri açıkça ifade edilmektedir. Ülkemizde ve birçok Müslüman toplumda seküler iktisadi davranışın standart bir beklenti haline gelmesi de sektörün güven sorunlarına olumsuz katkılar yapmaktadır. Kapitalist iktisadi düşüncede rasyonel birey fayda ve kar maksimizasyonuna ulaşmaya çalışır. Bu süreçte akıl ön planda iken dini tüm değerler arka planda kalmaktadır. Bu düşüncenin ürettiği bireyler ise hazcılığın (hedonizm) ve

bencilliğin (egoizm) temsilciliğini üstlenerek kapitalist düşüncüyü beslemektedir (Çamlı, 2020:172). Dolayısıyla bu krizlerin ve inanç sorunlarının aşılması halinde toplum davranışlarının kapitalist ekonominin dışına çıkarılabilmesi mümkün görülmemektedir.

2019 yılının 2. yarısında hazırlanan ve İslami finans faaliyeti yürüten ülkelerde sektörün toplam finans sektöründeki payları dikkate alındığında Müslüman toplumların konuya verdiği önem ve inanç anlaşılabilir.

Şekil 1: İslami Bankacılığın Ülkelerin Toplam Bankacılık Sektöründeki Payı ve Küresel İslami Bankacılık Payları

Kaynak: (IFSB, 2020)

Dünya üzerinde 50 civarında Müslüman toplum ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu devletler bulunmaktadır (World Population Review, 2020). Yukarıdaki tablo incelendiğinde ise yalnızca 11 ülkenin toplam bankacılık payında İslami finansın %20'yi aştığı görülebilir. 1.9 milyar Müslümanın yaşadığı dünyada ilgili oranın ne denli çarpıcı olduğu düşünülmelidir (Kettani, 2020:7). İslam İktisadı ve Finansının geliştirilmesinde tüm Müslüman bireylere ve toplumlara büyük sorumluluklar düşmektedir.

3.2. Müslümanların Ahlâk ve İktisat İkilemi

Ahlâk ve İktisat kavramları hem İslam düşüncesinde hem de İslam dışı sistemlerde modernleşmeye kadar birlikte değerlendirilmiştir. İktisat Ahlâk'ın bir alt şubesi olarak ele alınarak önce ahlâki değerler akabinde muamelat incelenmiştir. Ancak modernleşme ile birlikte gelişen kapitalist ekonomi anlayışı Ahlâk ve İktisat kavramlarını birbirinden koparmıştır (Bulut, 2015:106). Batılı ekonomiler faydaya ulaşma adına tüm ahlâki değerlerden uzaklaşarak her türlü davranışın olağan karşılandığı bir ekonomi paradigmasına maruz kalmıştır. Max Weber bu rasyonalitenin sonuçlarını "*dünyanın büyüünün yok olması, anlam kaybı, özgürlük kaybı, ruhsuz uzmanlar, hissiz hedonistler ve yeni putperestlik tarzı*" olarak ifade etmektedir (Weber, 2001:17-18). Ayrıca Adorno ve Horkheimer gibi batılı felsefecilerin çalışmalarında da kapitalist ekonomik rasyonaliteye dair "*çocuksu narsizm ve akıl tutulması*" gibi ciddi eleştiriler görülmektedir.

Modernleşme öncesi toplumlarda günümüzün birçok iktisadi faaliyeti yasak veya haram kabul edilirken sonrasında ise bu kabuller kapitalizme boyun eğmek zorunda kalınmıştır. İktisat ve Ahlâkın birbirinden bağımsız hale gelmesi sadece batı toplumlarını değil aynı zamanda Müslüman toplumları da derinden etkilemiştir. Dolayısıyla Müslüman bireylerin iktisadi işlemlerinde sergilemiş oldukları kapitalist veya bireyci rasyonel davranışlar İslam iktisadının önündeki en ciddi bir diğer sorundur. Bu başlık İslam ve modern kapitalizm arasında sıkışmış bireyler sorunsalı olarak da değerlendirilebilir.

Finansal kurumlar, piyasalar ve finansal ürünler her ülke insanının davranış ve tabiatına göre değişim ve gelişim göstermektedir. Benzer şekilde ülkelerin finansal işlemlerinin hangi alanlarda yoğunlaştığını gözlemleyerek toplumların finansal davranışları incelenebilir. Konvansiyonel bankacılık uygulamalarının Osmanlıda geç dönemlerde ortaya çıkması ve aynı süreçte Avrupa'da sistemin gelişmiş olması ancak toplumsal ve kültürel farklılıklar ile izah edilebilir. Nihayetinde Osmanlı'nın anayasası olan şer-i hukuk faizli

işlemlere izin vermez iken Avrupa'nın mer-i hukuku bu tip işlemlerin yapılmasına genel olarak müsaade etmiştir. Buradan hareketle günümüz Türk bankacılık sisteminin gelişimi, karlılığı veya tam tersi İslami finansın sektör içerisindeki küçük payı toplumun sistemlere olan davranışları ile açıklanabilir.

Konvansiyonel bankacılığın faize dayandığı ve birçok noktada haram işlemlerden oluştuğu bilinmesine rağmen ciddi seviyelerde gelişmesi bireylerin kapitalist davranışlarına dayandırılabilir. Basit bir örnekle, %99'u Müslüman olarak ifade edilen Türkiye'de bireyler en ufak bir fon temini ilişkisinde dahi "konvansiyonel banka mı yoksa katılım bankası mı tercih etmeliyim" karmaşasını yaşamaktadır. Bu fon temin aşamasında kıyas ise genellikle "hangi kuruma toplamda daha az ödeme yaparım" şeklinde gelişmektedir. Bu yaklaşım sonucunda bireylerin Homo-Islamicus olmaktan ziyade asli itibarıyla Homo-Economicus olduğu anlaşılmaktadır. Kuran ve Sünnetten elde edilen bilgi faizin haram olduğu yönünde iken birey iktisadi olarak rasyonel davranmakta ve maliyetler nedeniyle faiz temelli fon kullanmayı tercih etmektedir. İslami düşünceye göre kısa vadeli kâr edinmeye çalışan birey uzun vadede ahiretini tehlikeye atmaktadır. İslami finansman alternatifleri bulunurken bir malı konvansiyonel bankalar aracılığıyla daha ucuza alabiliyor olmak faiz içeren krediyi meşru kılmamaktadır. Diğer taraftan fazla kâr payı ödeyerek ev sahibi olmak da paranın zayi edilmesi anlamına gelmemektedir. Faizin olduğu işlemlerde kişisel menfaat düşünülmemelidir. Çünkü faiz konusunda Allah Teâlâ'nın (c.c.) ciddi uyarılarda bulunduğu aşağıdaki ayeti kerimelerden anlaşılmaktadır.

- "Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah (c.c.) alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan (c.c.) bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah'a (c.c.) kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir. Allah (c.c.) faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah (c.c.) hiçbir inkârcı günahkârı sevmez" (Bakara 2/275-276).
- "Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'tan (c.c.) sakının ki kurtuluşa eresiniz" (Âl-i İmran 3/130)
- "Ey iman edenler, Allah'tan (c.c.) sakının ve eğer inanmışsanız faizden arta kalanı bırakın. Şayet böyle yapmazsanız, Allah'a (c.c.) ve Resulü 'ne karşı savaş açtığınızı bilin. Eğer tövbe ederseniz artık sermayeleriniz sizindir. Böylece ne zulmetmiş olursunuz ne zulme uğratılmış olursunuz." (Bakara 2/278-279).
- "İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah (c.c.) katında artmaz,..." (Rum 30/39).
- "...kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık." (Nisa 4/160-161).

Müslümanların finansal kararlarında yaşadıkları bu ikilem dikkate alındığında sistemin gelişimine ilişkin şu sonuca varılabilir: Müslüman bireylerin iktisadi davranış sorunları çözülemediği müddetçe İslam iktisadi kurumlarının tam anlamıyla başarılı olması beklenmemelidir.

3.3. Müslümanların Sisteme Dair Kaygıları Neticesinde Ortaya Çıkan Sorunlar

Gelişmiş veya az gelişmiş olsun tüm Müslüman toplumlarda, bankacılık sisteminin faiz ile özdeşleştirilmesi nedeniyle sisteme mesafeli duran veya tamamen haram olduğunu düşünen belirli bir kesim bulunmaktadır. İlgili kesimler İslami bankacılık uygulamalarının dahi güvenilir olmadığını düşünürken takva açısından "banka" tanımlamasına haiz hiçbir kurumla ilişkiye girilmemesi gerektiğine dair güçlü kabullere sahiptirler. Ülkemizde de benzer anlayışa sahip bireyler ve bu bireylerin davranışlarına öncülük eden kanaatler bulunmaktadır. Bu davranış tarzı ve kanaatler sistemin geliştirilmesinin önündeki diğer önemli sorunlardandır.

Müslüman toplumlarda kitleleri etkileyen ilim adamları ve kanaat önderleri hep olmuştur. Bilene danışmak düsturu Kur'an-ı Kerim de "..., eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun" şeklindeki ayeti kerimenin bir yansıması olarak önemsenmiş, ilim adamları büyük saygı ve muhabbet görmüştür. Ek olarak aşağıda belirtilen ayeti kerimeler de bu önemi desteklemiştir.

- "..., De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!" Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar." (Zümer 39/ 9)
- "..., Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında (korku) heyecan duyarlar." (Fâtır 35/ 28)
- "..., Allah iman edenleri yüceltir; kendilerine ilim verilmiş müminleri ise, [cennette] kat kat derecelerle yükseltir." (Mücadele 58/ 11)

Ülkemizde birçok ilim adamı ve kanaat önderi bulunmaktadır. İlgili kişiler toplumsal birçok konuda olduğu gibi katılım bankacılığına ilişkin de sorulara muhatap olmaktadır. İlim adamları bu noktada kendi

kanaatlerini dile getirirken ortaya çıkan durum karmaşaya neden olabilmektedir. Çünkü görülmektedir ki kanaat önderleri İslami bankacılık uygulamaları hakkında ortak bir fikre sahip değildirler. Belirli ilim adamları katılım bankalarının desteklenmesi gerektiğine dair çabalar ortaya koyarken belirli ilim adamları ise “kâğıt üstünde helal sistem, ehven-i şer, hile-i şer’iyye” gibi sistemin güvenilirliğini düşüren tahkir edici açıklamalar yapmaktadır. Bu durumun neticesinde toplumun belirli bir kesimi katılım bankalarıyla erken aşamada ilişkilerini kesmektedir. Bu nedenle katılım bankalarına dahi güvenmeyen tarafların fonları yastık altında kalmaya devam etmektedir.

Ülkelerin ekonomik büyümelerinin belirleyici değişkenlerinden biri tasarruf rakamlarıdır. Tasarrufların yüksek seviyelerde olması yurtiçi yatırımların finanse edilmesinde ülkelerin elini güçlendiren unsurlardandır. Aksi halde daha yüksek faizli yurtdışı fonların temin edilmesi gerekmektedir. Yurtiçi tasarrufların yeterli düzeyde olması devletlerin güçlü ve istikrarlı bir iktisadi sistemin oluşturulmasında öncelikli hedeflerindedir. Neticede ekonomik açıdan gelişmiş ülkeler incelendiğinde bankacılık sistemlerinin büyük ve bireysel tasarrufların yüksek olduğu açıkça görülebilir (Canbaz, 2020:95). Katılım bankaları, Müslüman bireylerin sisteme ilişkin farklı kanaatleri münasebetiyle hem kendi hem de ülke ekonomik gelişimine yeterince katkı sağlayamamaktadır. Âtıl fonların hem katılım bankalarına hem de ekonomiye kazandırılması adına katılım bankaları kanaat önderleriyle beraber çalışmalar yürütmeli ve standart bir kabulün oluşturulmasına öncülük etmelidir.

SONUÇ

İslam İktisadı ve Finansının sorunlarına ilişkin genel bir çerçeve çizilmeye çalışılan bu çalışmada konunun Ülkemiz uygulamaları açısından irdelendiği, sistemin özellikle Müslüman olmayan toplumlarda karşılaştığı piyasa sorunları gibi konulara değinilmediği (Efendić, Hadžić, & Izhar, 2017:11) ve eklenmesi gereken farklı sorunlar olabileceği unutulmamalıdır. Yanı sıra alanda uzmanlaşan bilim insanları ile alan dışından bilim insanlarının da sorunlara ilişkin yaklaşımları farklı olabilir.

Bu çalışmada faydasız eleştirilerden uzak durmaya gayret gösterilerek, geliştirilmesi elzem konular üzerinde durulmuştur. Özetle ifade edilen sorunlar; *teoriye ilişkin sorunlar, uygulamaya ilişkin sorunlar ve beşerî sorunlar* olarak 3 başlıkta toplanmıştır. İlk olarak teoriye dair sorunlar başlığı altında teori karmaşası, alanda yetişmiş bilim insanı sorunu ve literatürün Türkçe dışında bir birikime sahip olmasından bahsedilmiştir. İkinci olarak uygulamada karşılaşılan sorunlar başlığı altında konvansiyonel bankacılık ve katılım bankacılığı arasındaki benzerlikler, sistem oyuncularının ve ürünlerin tanınmaması, finansman yöntemleri ve murabaha karmaşası, çalışan sorunu, devlet desteği sorunu ve yasal mevzuat sorunları üzerinde durulmuştur. Son olarak ise beşerî sorunlar başlığı altında Müslümanların İslam ekonomisine olan inanç sorunları, ahlâk ve iktisat ikilemleri ve sisteme dair kaygıları neticesinde ortaya çıkan sorunlardan bahsedilmiştir.

İslami finansal kurumlar kapitalist iktisadi sisteme bir alternatif olmaktan ziyade sistemden pay almaya yönelik çalışmalar yürütmektedir. Temsilciler adaletli, katılımcı, insan merkezli ve risk paylaşımını esas alan politikalarından öte konvansiyonel finansın kâr odaklı hedefleri arasında kendi varlık sebeplerinden giderek uzaklaşmaktadır. Bu uzaklaşma kanıksayarak ve tedricen gelişmektedir. Dolayısıyla İslam İktisadı ve Finansının varlık felsefesi uygulamacılar tarafında yavaş yavaş dikkatlerden kaçmaktadır. Gelişen bu süreç konvansiyonel finans anlayışının daha önce de farklı finansal sistemleri kendi potasında eritme süreçleriyle benzerlik arz etmektedir³. Son tahlilde İslami finansı geliştirme çabalarının kapitalizm karşısında henüz yeterli seviyede olmadığı değerlendirilebilir.

İslam İktisadı ve Finansının ülkemizde ciddi bir gelişme gösterdiği açıktır. Bu olumlu kazanımlara rağmen alana ilişkin birçok sorun güncelliğini korumaktadır. Çalışmada değinilen sorunların aşılmasında halâ düzenli bir yaklaşıma ve zamana ihtiyaç olduğu açıktır. Bireyden başlayarak toplumsal bir farkındalık ve İslami finans kurumlarının kendilerini gözden geçirmeleri öncelikli beklentilerdendir. Belirlenen sorunların bir kısmı belki de hiç çözüme kavuşmayacak öznel davranışları ifade ederken bir kısmı ise teknik sorunlara ilişkindir. Bu nedenle alanın ihtiyacı olan etkinliğe ve temel felsefesine kavuşturulması adına gerçekçi bir yaklaşım izlenmelidir. Sistemin daha görünür ve rekabet edebilir olması adına öncelikle teknik sorunlara ilişkin çalışmalar yapılması ardından bireysel sorunlara ilişkin ahlâki çalışmalar üzerinde durulmasının faydalı olacağı kanaatine ulaşılmıştır.

³ Sosyalizm örneği.

KAYNAKÇA

- Baykal, C. (2019), 3 Din 1 Ülke : Malezya. Ceren Baykal Web Sitesi: <https://cerenbaykal.com/3-din-1-ulke-malezya-kuala-lumpur-federal-bolge-cami-batu-magaralari-thean-hou-tapinagi/>, (25.06.2019).
- Bayraktaroğlu, S. (2013), Eğitim Sistemindeki Yabancı Dil Sorunsalı. Milliyet Web Sitesi: <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/egitim-sistemindeki-yabanci-dil-sorunsali-1736403>, (13.11.2020).
- Bektaş, Ş. (2019), En Yaygın Finansman Yöntemi Murabaha ve Eleştiriler. Katılım Bülteni: <https://www.katilimbulteni.com/en-yaygin-finansman-yonetemi-murabaha-ve-elestiriler/>, (08.11.2020)
- Bulut, M. (2015), "Ahlak ve İktisat", Adam Akademi, 5 (2), 105-123.
- Canbaz, M. F. (2013), "Katılım Bankacılığının Türk Bankacılık Sistemindeki Yeri, Çalışma Şekli, Enstrümanları ve Performans Analizi", *Yüksek Lisans Tezi*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Canbaz, M. F. (2020), İslâmi Finans Aracı Olarak Karz-ı Hasen ve Katılım Bankaları İçin Bir Model Önerisi. Türkiye Katılım Bankaları Birliği Web Sitesi (TKBB): <https://www.tkbb.org.tr/akademik-calismalar>, (11.11.2020)
- Çamlı, A. Y. (2020), "Zenginleşme' Paradoksunun Aristo-Macintyre Düşüncesinde Çözümlemeye Çalışılması", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 59, 170-193.
- Çızakça, M. (2019), *İslam Ekonomisi ve Finansına Giriş*, Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Dar, H. (2017), Shari'a Scholars Versus Islamic Economists. Islamic Economist Web Site: <https://www.islamiceconomist.com/?p=1459>, (01.09.2020)
- Dewett, K. K. (1948), *Modern Economic Theory*, Delhi: Premier Publishing Co.
- Duramaz, S. (2018), "Doğrulamalı Faktör Analizi İle Katılım Bankalarının Talep Yapısının Belirlenmesine Yönelik Alan Araştırması: Ege Bölgesi Örneği", (Ed.) Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar, İstanbul: TKBB Yayınları.
- Durmuş, A. (2011), "İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", (Ed.) H. Bacak, İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Efendić, V., Hadžić, F., & Izhar, H. (2017), *Critical Issues and Challenges in Islamic Economics and Finance Development*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Erdem, H. (2016), "Meslek ve Ahlak", (Ed.) A. Diken, Ahilik ve Meslek Ahlakı, Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Hazıroğlu, T. (2017), *Katılım Ekonomisi Yeni Zihin Yeni İktisat*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- IFSB. (2020), Islamic Financial Services Industry Stability Report 2019. Kuala Lumpur, Malaysia: Islamic Financial Services Board.
- ISDB. (2005), *Islamic Development Bank Group in Brief*. Jeddah: ISDB.
- Karaman, H. (2019), Katılım Bankalarını Niçin Korumalıyız. Yenişafak Web Sitesi: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/katilim-bankalarini-nicin-korumaliyiz-2053774>, (10.10.2020)
- Kettani, H. (2020), "Muslim Population in Asia", Proceedings of the 2009 International Conference on Social Sciences and Humanities, 1-9.
- Khidhir, S. (2018), Islamic Finance: A Lucrative Opportunity. The Asean Post Web Sitesi: <https://theaseanpost.com/article/islamic-finance-lucrative-opportunity>, (09.09.2020)
- Kuveyt Türk Katılım Bankası. (2020), 1 Ocak-31 Aralık 2019 Hesap Dönemine Ait Bağımsız Sınırlı Denetim Raporu, İstanbul: Kuveyt Türk Katılım Bankası.
- Lila, N. K. (2018), "Katılım Bankalarının Murabaha İşlemlerinde Malın Kabzı Meselesinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 43-61.
- Orhan, Z. H. (2018), Türkiye'de İslam İktisadının Sorunları. İlke Web Sitesi: <https://ilke.org.tr/turkiyede-islam-iktisadinin-sorunlari/1930>, (18.08.2020)

Özel Finans Kurumları Birliği. (2004), *Dünyada ve Türkiye’de Faizsiz Bankacılık*, İstanbul: Özel Finans Kurumları Birliği.

Özsaatci, F. G. (2019), "Katılım Bankacılığı Reklamlarında İçerik Analizi", *Business and Economics Research Journal*, 10 (5), 1127-1142.

Özsoy, M. (2012), *Sađlam Bankacılık Modeli İle Katılım Bankacılığına Giriş*, İstanbul: KuveytTürk Yayınları.

TBB. (2020), Aktif Büyüklüklerine Göre Banka Sıralaması - 2019 - Eylül. TBB Web Sitesi:

https://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/Aktif_Buyukluklerine_Gore_Banka_Siralamasi/3818 , (04.09.2020)

Tekin, B. (2019), "Üniversite Öğrencilerinin Katılım Bankacılığına Yönelik Bilgi, Algı ve Farkındalık Düzeyleri ve Tercihlerine Etkisi", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* (IBAD), 4 (1), 135 - 150.

Terzi, A. (2013), "Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı, Kitabına Uydurmak mı?", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 1-14.

TKBB. (2010), Katılım Bankaları 2009. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.

TKBB. (2020), Tarihçe. TKBB Web Sitesi: <https://www.tkbb.org.tr/tarihce>, (10.11.2020)

Toraman, C., Ata, H. A., ve Buđan, M. F. (2015), "İslami Bankacılık Faaliyetlerine Yönelik Müşteri Algısı Üzerine Bir Araştırma", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14 (4), 761-779.

Weber, M. (2001), *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*. London and New York: Routledge Classics.

World Population Review. (2020), Muslim Majority Countries 2020. World Population Review Web Site: <https://worldpopulationreview.com/countries/muslim-majority-countries/> (13.12.2020)

Zaim, S. (1992), *İslam - İnsan Ekonomi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.